

Lujó Margetić

PRETKAPITALISTIČKI OBLICI VLASNIŠTVA PO MARKSOVIM GRUNDRISIMA

I Uvod

Vlasništvo je bilo u središtu Marksovih istraživanja još od njegovih ranijih djela. Već 1843. god. Marks u svojoj Kritici Hegelova državnog prava¹ naglašava da u Germana privatno vlasništvo nije samo oslonac ustavnog uređenja, već samo ustavno uređenje,² a posebno za zemljišno vlasništvo kaže da je ono srž privatnog vlasništva uopće,³ a iduće 1844. god. u svojim poznatim Ekonomsko-filozofskim rukopisima⁴ postavlja kao jedan od problema koje treba riješiti određivanje biti privatnog vlasništva u njegovu odnosu prema pravom ljudskom i socijalnom vlasništvu.⁵ Već iz toga se vide neke od osnovnih odrednica koje karakteriziraju Marksovo mišljenje i Marksovu poruku. Sam Marks kaže u Predgovoru Priloga kritici političke ekonomije, napisanom 1859. god. da je studirao pravo kao struku, a da se njime tek usput bavio uz filozofiju i povijest.⁶ I doista, poznato je da je Marks izgrađivao svoje koncepcije uzimajući u obzir naročito rezultate njemačke klasične filozofije, osobito Hegelove dijalektike, djela engleske političke ekonomije, osobito Adama Smitha i Davida Ricarda i radikalno-liberalne ideje Ludwiga Feuerbacha, Davida Straussa, Arnolda Rugea i drugih — da spomenemo tek neke od komponenta na na kojima je Marks gradio.⁷ Manje se podvlači okolnost daje Marks studirao pravo i da je prema tome bio dobro upoznat s pravnom problematikom i terminologijom. Pri tome je osobito važno istaknuti da je u Njemačkoj XIX st. bilo u primjeni recipirano rimsko pravo koje je dakako u mnogim svojim aspektima bilo modernizirano, ali koje je doživljelo upravo u to doba i upravo u Njemačkoj siste-

¹ K. Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts, Marx-Engels-Werke (dalje: MEW), Bd. 1, 1964.

² Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts..., 312: Das „unabhängige Privateigentum“ (...) ist (...) nicht nur die „Stütze der Verfassung“, sondern die „Verfassung selbst“. Marks je neslaganje s Hegelovim pravno-povijesnim gledištima zadržao i u kasnijim djelima, premda se inače u određenom smislu priznavao Hegelovim učenikom. Tako Marks piše u Kapitalu (K. Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie, Dritter Band, izdanje: Institut für Marxismus-Leninismus, Band 25, Dietz Verlag 1964, 628: ništa nije komičnije od Hegelova razvoja privatna zemljišna vlasništva. Prijevod u K. Marks, Kapital, Kritika političke ekonomije, Treći tom, Beograd 1961, 1415, koji glasi: Nema ničeg komičnijeg od Hegelova izlaganja privatne svojine utoliko nije posve točan što ne uzima u obzir da Marks govori o privatnom zemljišnom vlasništvu (Privatgrundeigentum), a ne o privatnom vlasništvu uopće. Doduše iz čitavog odlomka ipak se vidi da Marks raspravlja o privatnom zemljišnom posjedu pa ne postoji opasnost pogrešnog shvaćanja Marksovih riječi. Na istom mjestu Marksove riječi daje jurističku Vorstellung (...) des freien Privatgrundeigentums-tritt in der alten Welt nur ein zur Zeit der Auflösung des organischen Gesellschaftsordnung prevode se ovako: Sama pravna predstava (...) slobodne privatne svojine — javlja se u starom svetu samo u vreme raspadanja organskog društvenog poretka. Dakako, i ovdje Marks piše o privatnom zemljišnom vlasništvu a ne o privatnom vlasništvu uopće. Premda se i ovdje iz čitavog odlomka vidi da se radi o privatnom zemljišnom posjedu, bilo bi poželjeno u idućem izdanju to mjesto doslovce prevesti jer postoji mogućnost izdvojenog navođenja samo te rečenice, a to bi onda izazvalo zabunu u odnosu na pravi smisao Marksova tvrdjenja.

³ Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts..., 303: Der Grundbesitz ist das Privateigentum $\chi\alpha\tau' \epsilon\gamma\chi\eta\gamma$, da eigentliche Privateigentum.

⁴ Marx, Ökonomisch-philosophische Manuskripte u Karl Marx, Friedrich Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe (dalje: MEGA), Erste Abteilung, Band 3, Berlin 1932 = K. Marx, Texte zu Methode und Praxis (dalje: Texte) II, Rowohlt, 1966 = Karl Marx, Friedrich Engels, Rani radovi (dalje: Rani radovi), Zagreb 1976.

⁵ MEGA 3, 93 = Texte (...) II, 62: Das allgemeine Wesen des Privateigentums, wie es sich als Resultat der entfremdeten Arbeit ergeben hat, in seinem Verhältnis zum wahrhaft menschlichen und sozialen Eigentum zu bestimmen. Usp. Rani radovi (...), 257, i K. Marx, Friedrich Engels, O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova, priredili Rade Kalanj, Vjekoslav Mikecin, Ivan Salečić, Zagreb 1975, 93.

⁶ K. Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, MEW 13, 1961, 7, prijevod Prilog kritici političke ekonomije, Beograd 1976 (prevodi Moša Pijade, Mara Fran, Miloš Sofrenović), 7.

⁷ Umjesto svega v. npr. V. Milanović, Delo i misao Karla Marksa, Fridriha Engelsa i V. I. Lenjina (u Marksistička teorija o društvu, Beograd 1976), 9 i d.

matizaciju klasičnih pravnih pojmova putem pandektističkih radova. Rimsko pravo u pandektarnoj obradi nije se malo udaljilo od rimskog prava kodificiranog u VI st. pod Justinijanom, a znatno se razlikovalo od rimskog klasičnog prava, ali njemački su pandektisti smatrali da njihova znanstvena obrada nije ništa drugo nego sustavni prikaz rimskog prava. Uostalom to nije čudno ako se uzme u obzir da je tek mnogo kasnije u prvom redu putem proučavanja interpolacija proučavanje povijesnog razvoja rimskog prava dobilo svoju pravu dimenziju.⁸ Marks je u skladu s tadašnjom razinom romanistike također smatrao da je rimsko pravo u pandektarnoj obradi i sistematizaciji vjeran odraz Justinijanovih pravnih koncepcija pa je postavio izvanredno značajno pitanje koje unatoč ogromnom razvoju romanistike i potpuno novom shvaćanju rimskog prava u današnje vrijeme još nije nimalo izgubilo na svojoj aktualnosti: »Stvarno teška točka koju ovdje treba raspraviti jeste kako proizvodni odnosi stupaju u nejednaki razvoj kao pravni odnosi. Dakle, npr. odnos rimskog privatnog prava (...) prema modernoj proizvodnji.«⁹ Marksovo pitanje je doista dublje nego što na prvi pogled izgleda i ono opravdava i s Marksova stanovišta posebno proučavanje pravne povijesti, bez obzira na to što je Marks naglašavao da zasebna povijest prava, religije itd. ne može postojati ako se ne uzmu u obzir proizvodni odnosi kao njihov temelj.¹⁰ Uostalom, i novija romanistika svjesna je tog problema, što ga je Marks uočio i u novije vrijeme obratila je na njega posebnu pažnju.¹¹

Nije teško pokazati da je Marks integrirao u svoje spoznaje ne samo institucije rimskog prava, već čak i njegovu terminologiju. Kad npr. Marks kaže: »Komunizam je kao ukidanje privatnog vlasništva vindikacija stvarnog ljudskog života kao svoga vlasništva,«¹² on se izražava putem terminologije rimskog prava, a da i ne govorimo o njegovu stalnom baratanju razlikama između vlasništva, posjeda, nasljednog zakupa i ostalih stvarno-pravnih i obveznopravnih pojmova, ispravna upotreba kojih svakako pretpostavlja dobro poznavanje prava.

Ukratko, čini nam se da treba više nego do sada analizirati i proučavati Marksove pravnopovijesne koncepcije, dakako u prvom redu njegovo shvaćanje vlasništva u pretkapitalističkim društvenim formacijama, to više što je ono nerazdvojivi element Marksovih osnovnih filozofskih, povijesnih i ekonomskih postavka. Dakako, Marksove koncepcije nisu nastale odjednom i Marks ih nije zadržao nepromijenjenim tijekom svojih dugogodišnjih proučavanja. Marks je strastveno proučavao nova djela u raznim oblastima društvenih znanosti, preuzimao nove poglede i dograđivao svoj pogled na svijet. Drugim riječima, Marksova misao je u mnogim aspektima doživljavala zanimljivu evoluciju koja se ne može jednostavno objašnjavati razlikom shvaćanja »ranijeg« i »kasnijeg«, »zrelog« Marksa. U ovome

⁸ Domete i značaj proučavanja interpolacija v. osobito u F. Wieacker, *Textstufen klassischer Juristen*, Göttingen 1959 (Neudruck 1975). Usp. i Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1867², 348–416, s najnovijim i temeljitim prikazom razvoja historijske škole i pandektarne znanosti.

⁹ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Rohentwurf) 1857–1858, Berlin 1953 (izdanje Marx-Engels-Lenin-Institut, Moskva), 29 = K. Marx, *Texte zu Methode und Praxis III*, Rowohlt, Hamburg 1967, 33 = Marx, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW 13, 640 = K. Marks, *Temelji slobode*, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse), Zagreb 1977², 36. Odgovor na to pitanje dao je sam Marks u *Grundrisse*, 157 = *Texte*..., III, 51–52 = *Temelji slobode*..., 80–81. On kaže da je »jasno, da je to pravo (sc. rimsko pravo) premda odgovara stanju društva u kojem nije bila uopće razvijena razmjena, ipak, ukoliko je ona (sc. razmjena) bila razvijena u određenom krugu, moglo razvijati određena pravna osobe (die Bestimmungen der juristischen Person), upravo pojedinca razmjene (eben des Individuums des Austausches) i tako anticipirati (po temeljnim određenjima) pravo za industrijsko društvo«.

¹⁰ K. Marx, *Deutsche Ideologie*, MEW, Bd. 3, 63: Nicht zu vergessen, dass Recht ebensowenig eine eigene Geschichte hat wie die Religion. Usp. Rani radovi..., 412.

¹¹ Usp. umjesto svega F. Wieacker, *Pandektenwissenschaft und industrielle Revolution*, Juristen-jahrbuch 9, 1968–9, 1–28.

¹² MEWA, 3, 166 = *Texte*..., II, 122–123 = Rani radovi..., 330.

radu ograničit ćemo se na proučavanje razvojnog momenta Marksove pravno-povijesne misli u vezi vlasništva prema njegovu djelu *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, napisanom 1857—1858. god. To je jedno od najvažnijih Marksovih djela koje uz *Ekonomsko-filozofske rukopise* i *Kapital* predstavlja jednu od »tri komplementarne verzije« glavnog izlaganja Marksovih misli i jednu od »tri glavne faze« rasta Marksovih shvaćanja, kako je to točno primjetio Gajo Petrović.¹³ Međutim unatoč značenju i važnosti tog djela, ono je razmjerno vrlo slabo korišteno u našoj znanstvenoj literaturi pa se može punim pravom reći da je proučavanje »Grundrisa« tek u svom početku. Objavljujući izbor iz *Grundrisa*, Gajo Petrović je naglasio da su »u pogledu Rukopisa i Kapitala mnoge značajne analize već poduzete, u pogledu Grundrisa one tek predstoje«,¹⁴ a zaključno poglavlje svog Predgovora naslovio je: *Otvaranje diskusije umjesto zaključka*.¹⁵ To je utoliko točnije što se ogroman Marksov napor uložen u *Grundrisse* zanemaruje čak i u sovjetskoj pravno-povijesnoj literaturi.¹⁶ Zato čak i sama analiza tipova vlasništva u pretkapitalističnim društvenim formacijama prema *Grundrissima* tema je koja traži veći broj ozbiljnih i temeljitih monografija.

Ovaj rad predstavlja dakle pokušaj da se otvori diskusija. Smatrat ćemo da smo naš zadatak ispunili ako potaknemo diskusiju, u kojoj će se nesumnjivo naše zaključke moći popuniti i modificirati.

II Povijesno stanje I (Oblici proizvodnje i vlasništva nad zemljom)

1. Prvobitna zajednica

Osnovna postavka i polazna točka Marksovih istraživanja u *Grundrissima* jeste samoniklo nastala zajednica,¹⁷ koju doduše Marks najprije tumači kao obitelj, obitelj proširenu u pleme ili kao kombinaciju plemena,¹⁸ ali već nešto dalje kaže posve jasno da se čovjek pojavljuje prvobitno kao plemensko biće odnosno kao životinja u čoporu.¹⁹ Očito je dakle da je Marks pod prvobitnom zajednicom mislio još u doba pisanja *Grundrisa* na pleme odnosno čopor, a ne na obitelj ili na pleme što se sastoji od obitelji, te da je i u *Grundrissima* i kasnije u *Kapitalu*²⁰ upotrebljavao u vezi s prvobitnom zajednicom riječ obitelj u prenesenom smislu riječi, odnosno drugim riječima da se ondje, gdje je prvobitnu zajednicu tek usput spominjao, donekle neprecizno izražavao. Engels u svojoj primjedbi na odgovarajuće mjesto u *Kapitalu*, ubačenoj u treće izdanje *Kapitala* iz 1883. god. kaže doduše da je Marks tek na temelju kasnijih studija došao do zaključka da je pleme, a ne obitelj prvobitni samonikli oblik udruživanja ljudi,²¹ ali navedeno mjesto *Grundrisa* kao da jasno govori u prilog shvaćanja da je Marks u plemenu-čoporu vidio početni oblik ljudskog društva.

¹³ K. Marks, *Temelji slobode*, Osnovi kritike političke ekonomije (*Grundrisse*), preveli Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, Zagreb 1972, XXXV.

¹⁴ Marks, *Temelji slobode*..., XXXVI.

¹⁵ Marks, *Temelji slobode*..., XXXII.

¹⁶ Dovoljno je upozoriti samo na Marksistko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, Moskva 1971, sastavljena od kolektiva autora, a prevedena na njemački kao Marxistisch-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechtes, Berlin 1974, osobito 2, Historische Typen des Staates und des Rechts gdje se *Grundrisse* i Marksove postavke u njima uopće ne spominje pri razmatranju pretkapitalističkih formacija!

¹⁷ *Grundrisse*..., 375 = *Texte*... III, 127: ein naturwüchsiges Gemeinwesen usp. *Temelji slobode*..., 183.

¹⁸ Na istom mjestu.

¹⁹ *Grundrisse*..., 395 = *Texte*... III, 150: Er (tj. čovjek) erscheint ursprünglich als ein Gattungswesen, Stammwesen, Herdentier. Usp. *Temelji slobode*..., 208. V. i *Grundrisse*, 376 = *Texte*... III, 128, gdje se samonikla plemenska zajednica također naziva Herdentwesen. Usp. *Temelji slobode*..., 284.

²⁰ K. Marx, *Das Kapital*, Kritik der politischen Ökonomie, MEW, 23, Berlin 1962, 372 = K. Marks, *Kapital*, Kritika političke ekonomije I, Beograd 1958, 260.

²¹ Marx, *Das Kapital*..., I, 372 = Marks, *Kapital*..., prijevod, I, 260.

Plemenska zajednica (Stammgemeinschaft) je dakle prirodna zajednica, ona nije rezultat, već pretpostavka privremenog zajedničkog prisvajanja i korištenja zemlje.²² Pleme još nije trajno naseljeno na zemlji, već se seli od mjesta do mjesta nakon što plemenska stoka popase ono što na zemlji nađe.²³

Premda se po Marks u vlasništvo nad zemljom pojavljuje tek u kasnije nastalim društvenim formacijama, Marks ipak kaže na jednom mjestu da se pastirska plemena što se sele od jednog mjesta na drugo »odnose prema zemlji kao prema svojem vlasništvu«.²⁴ Smatramo da ovdje Marks nema u vidu vlasništvo u njegovu »rimsko«-pravnom značenju, u kojem ga Marks najčešće upotrebljava. To se vidi ne samo po tome što Marks izričito i opetovano naglašava privremenost²⁵ korištenja zemlje sa strane pastirskih plemena, već i po tome što kao glavne značajke odnosa plemena prema određenom zemljištu ističe da »pleme smatra određeno područje kao svoje lovište i silom ga brani od drugih plemena ili nastoji protjerati druga plemena iz područja koje ona drže«.²⁶ Takvo definiranje »vlasništva« pastirskih plemena očito dokazuje da je Marks ovdje imao u vidu vrhovništvo, suverenitet plemena nad zemljom koju privremeno koristi²⁷ a ne vlasništvo kao pravni pojam.²⁸

Konačno, spomenimo još i to da Marks smatra da već u prvobitnoj zajednici postoji u društvu diferencijacija.²⁹

2. Azijski (orijentalni) oblik

1. Vlasništvo nad zemljom pojavljuje se tek nakon što se plemenska zajednica definitivno smjesti na određenom teritoriju.³⁰ Do toga dolazi dakako zbog promjene načina proizvodnje. Marks kaže da se »kao prva velika

²² Grundrisse ..., 376 = Texte ... III, 128: (...) so erscheint die Stammgemeinschaft, das natürliche Gemeinwesen nicht als Resultat, sondern als Voraussetzung der gemeinschaftlichen Aneignung (temporären) und Benutzung des Bodens. Usp. Temelji slobode ..., 183.

²³ Grundrisse ..., 375-6 = Texte ... III, 128: (...) das Hirtenwesen, überhaupt Wanderung die erste Form der Existenzweise, (...) der Stamm (...) abweidet was er vorfindet. Usp. i Grundrisse ..., 390: Sie (tj. zemlja) wird abgeweidet etc., konsumiert durch die Herden (...). Usp. Temelji slobode ..., 183.

²⁴ Grundrisse ..., 390 = Texte ... III, 144: Sie (tj. wandernde Hirtenstämme) verhalten sich zu ihr (tj. prema zemlji) als ihrem Eigentum. Usp. Temelji slobode ..., 202.

²⁵ Grundrisse ..., 376, 390 = Texte ... III, 128, 144. Na obim mjestima upotrebljava Marks isti pridjev temporär.

²⁶ Grundrisse ..., 390 = Texte ... III, 144: Der Stamm betrachtet eine gewisse Region als sein Jagdgebiet und behauptet es gewaltsam gegen andre Stämme, oder sucht andre Stämme aus dem von ihnen behaupteten zu vertreiben. Usp. Temelji slobode ..., 202.

²⁷ Na istom mjestu: Benutzung.

²⁸ O vlasništvu u prvobitnom društvu v. npr. u nas R. Lukić, Društvena svojina i samoupravljanje, Beograd 1964, 10, i d. Lukić analizira pojam vlasništva u ekonomskom smislu »što su ga razvili neki naši pisci te ga uglavnom ne prihvata. Lukić se zalaže za razlikovanje pravnog i sociološkog pojma vlasništva. M. Vedriš, Osnove imovinskog prava, Zagreb 1971, 127, i d. analizira Marksove postavke o pojmu vlasništva pa kaže da treba razlikovati vlasništvo u ekonomskom smislu, tj. društveni odnos izražen u činjenici pripadanja od pravnog pojma vlasništva. Čini nam se nesumnjivim da je Marks upotrebljavao izraz vlasništva najčešće u njegovu pandektarnom smislu riječi, ali da se nije smatrao time potpuno vezanim pa je ponekad upotrebljavao taj izraz i u drugom smislu, npr. u smislu neke vrste vrhovništva selilačkog plemena nad područjem koje je ono privremeno okupiralo. U poznatoj rečenici: Alle Produktion ist Aneignung der Natur von seiten des Individuums innerhalb und vermittelt einer bestimmten Gesellschaftsform. In diesem Sinn ist es Tautologie zu sagen, dass Eigentum (Aneignen) eine Bedingung der Produktion sei (Grundrisse ..., 9 = Texte ... III, 11 = Temelji slobode ..., 12) Marks doduše izjednačuje vlasništvo (Eigentum) s prisvajanjem (Aneignen), ali se jasno vidi da ovdje svjesno upotrebljava riječ vlasništvo vrlo slobodno, u želji da što više poveže proizvodnju i proizvodne odnose. Međutim, nakon te, rekli bismo, igre riječi, inače prilično uspjele (Eigentum — Aneignen), izazvane uskom povezanošću proizvodnje i proizvodnih odnosa, Marks odmah prelazi na njemu i nama dobro poznati pravni pojam vlasništva i nabrja privatno vlasništvo (Privateigentum); zajedničko vlasništvo (Gemeineigentum) i općinsko vlasništvo (Gemeindeigentum) pa nakon toga kaže: Dass aber von keiner Produktion, also auch von keiner Gesellschaft die Rede sein kann, wo keine Form des Eigentums existiert, ist eine Tautologie (Grundrisse ..., 9 = Texte ... III, 11—12 = Temelji slobode ..., 12) pa je s obzirom na takav način Marksova izražavanja teško izbjći zaključak da Marks povezuje proizvodnju, društvo i vlasništvo u pravnom smislu u nerazdvojnu cjelinu, jer bi se inače moralo pretpostaviti da on riječima Form des Eigentums obuhvaća i ekonomski i pravni pojam vlasništva, a to je posve nevjerojatno. Naprotiv, mnogo je vjerojatnije po našem mišljenju da je u toj rečenici Marks imao na umu isključivo pravni pojam vlasništva, koji u prvobitnoj zajednici ima posebna obilježja što ga više približavaju pojmu vrhovništva.

²⁹ Grundrisse ..., 390 = Texte ... III, 144: die Formen der Über- und Unterordnung entwickeln sich aus den Bedingungen dieser Lebensweise. Usp. Temelji slobode ..., 202.

³⁰ Grundrisse ..., 376 = Texte ..., 128 = Temelji slobode ..., 183.

produktivna snaga pokazuje sama zajednica; za posebnu vrstu proizvodnih uvjeta (npr. stočarstvo, zemljoradnja) razvijaju se posebni načini proizvodnje i posebne proizvodne snage, kako subjektivne, ispoljavajući se kao osobine pojedinaca tako objektivne.³¹ Međutim, time se objašnjava sama činjenica i okolnost da je neko pleme postalo sjedilačko, ali time još nije objašnjena pojava vlasništva nad zemljom kao pravne i uopće društvene kategorije. Marks objašnjava pojavu vlasništva nad zemljom time što je »jedina prepreka« sjedilačkom narodu da se prema zemlji odnosi kao prema svojem vlasništvu »neka druga zajednica« i da je »rat zato jedan od najprvobitnijih radova svake od tih samoniklih zajednica, kako radi državanja, vlasništva, tako i radi njegova novog stjecanja.«³² Drugim riječima, Marks kaže da će jedno pleme postati vlasnikom nekog područja putem okupacije kod čega očito Marks preuzima poznati termin iz rimskog privatnog prava. Ipak, Marks na drugom mjestu Grundrisa dopušta da ta okupacija može biti bilo mirna bilo nasilna.³³ U svakom slučaju je jasno da zadržavanje vlasništva nad zemljom nad kojom je izvršen čin okupacije doista nije lako zamišljivo bez vojničke pripremljenosti zajednice koja je zemlju okupirala. Istina je da do rata s drugom zajednicom ne mora doći, ali je razlog izbjegavanja sukoba upravo u tome da druga zajednica ne smatra izglednim uspješni napad zbog dobre vojne pripreme plemenske zajednice koja je zemlju zaposjela i koja zemlju drži, spremna da je brani.

2. Osnovni oblik prvobitnog vlasništva nad zemljom nužno proizilazi iz prve i glavne pretpostavke, tj. postojanja prirodno nastale zajednice, plemena. Pleme je okupiralo, zaposjelo zemlju, pleme se teritorijaliziralo i organiziralo u općinu, dakle, pleme odnosno sada općina ima prvobitno zajedničko vlasništvo nad zemljom, a pojedinac nema privatnog vlasništva, već je samo posjednik. Ipak, pojedinac — član zajednice smatra zemlju svojom utoliko što je on član zajednice koja nad zemljom ima zajedničko vlasništvo.³⁴

Takav tip vlasništva naziva Marks orijentalnim odnosno azijskim te smatra da se njegov osnovni, jednostavni oblik nalazi u Indiji i u Slavena.³⁵ Doduše, Marks na jednom mjestu navodi uz azijski oblik još i slavenski kao posebnu formu vlasništva nad zemljom,³⁶ ali se iz drugih mjesta ipak posve jasno vidi da je Marks smatrao slavenski tip vlasništva donekle izmijenjenim azijskim tipom,³⁷ dakle ipak tipom zajedničkog općinskog vlasništva nad zemljom uz puki posjed pojedinca na dodijeljenoj mu zemljišnoj čestici.

Taj osnovni tip vlasništva nad zemljom može imati po Marksu dva oblika s obzirom na ispoljavanje zajedništva unutar općine. Naime, zajedništvo općine može biti predstavljeno u jednoj osobi pa je onda više despotske prirode ili pak u međusobnoj povezanosti očeva obitelji pa onda ima više demokratski značaj.³⁸

Osim toga, unutar toga osnovnog tipa Marks dopušta različite modifikacije. Marks osobito ističe modifikaciju kod koje nad nekoliko zajednica

³¹ Grundrisse ..., 395 = Texte ..., 148—149 = Temelji slobode ..., 207.

³² Grundrisse ..., 390—391 = Texte ..., III, 144 = Temelji slobode ..., 202. V. također i Grundrisse ..., 378 = Texte ..., III, 131 = Temelji slobode ..., 186.

³³ Grundrisse ..., 385 = Texte ..., III, 138 = Temelji slobode ..., 196.

³⁴ Grundrisse ..., 376, 383, 385 = Texte ..., III, 128, 137, 139 = Temelji slobode ..., 184, 193, 196; Grundrisse ..., 391 = Texte ..., III, 145 = Temelji slobode ..., 203.

³⁵ Grundrisse ..., 390 = Texte ..., III, 144 = Temelji slobode ..., 202.

³⁶ Grundrisse ..., 395 = Texte ..., III, 148 = Temelji slobode ..., 208.

³⁷ Grundrisse ..., 306—7 = Texte ..., III, 151, kaže za unmittelbares Gemeineigentum da je to orijentalische Form, a da se nalazi modifiziert im slawischen. Usp. Temelji slobode ..., 210.

³⁸ Grundrisse ..., 377 = Texte ..., III, 130 = Temelji slobode ..., 185.

vlada despot kao jedinstvena vlast kojoj zajednice plaćaju razne tribute i obavljaju razne zajedničke radove. Despot može biti »viši vlasnik« (der höhere Eigentümer) ili čak »jedini vlasnik« (der einzige Eigentümer) pa u tom slučaju zajednica ima samo pravni položaj nasljednog posjednika (erblicher Besitzer).³⁹ Ako je i točno po Marksu da azijskom tipu vlasništva »nimalo ne proturječi« postojanje despota koji vlada nad više zajednica, koji je pravi vlasnik zemlje i kojem se daje višak vrijednosti, ipak nam se čini da bi u skladu s Marksovom tipologijom toj podvrsti azijskog tipa vlasništva nad zemljom bilo prije mjesto među izvedenim, sekundarnim oblicima.

3. Sekundarni, izvedeni oblik orijentalnog, azijskog tipa vlasništva nastaje tako da osvajačko pleme pobijedi starosjedioce te uvede kod njih ropstvo ili kmetstvo koje se onda očituje u zajedničkoj proizvodnji i zajedničkom radu potlačenog plemena, i to tako da je zajednički rad uveden kao formalni sustav. To se dogodilo po Marksu u Meksiku, Peruu, kod starih Kelta i kod nekih indijskih plemena. Sekundarnost toga oblika vidljiva je po Marksu u savršenosti i sustavnoj razradi načina rada iz najvišeg centra, slično kao što je u Englesku uvedeni feudalizam bio savršeniji po obliku nego u Francuskoj u kojoj je nastao i iz koje je presađen.⁴⁰ Dok su u drugim tipovima vlasništva ropstvo i kmetstvo »ferment razvitka i propasti«,⁴¹ dotle u azijskom obliku to nije tako, i to zato što pojedinac ionako nije vlasnik zemlje, nego samo posjednik pa prema tome ropstvo ili kmetstvo ovdje ne ukida uvjete rada niti mijenja bitni odnos. To je razlog zašto se azijski oblik vlasništva nad zemljom drži najduže i najžilavije.⁴²

Prema stilizaciji nekih Marksovih rečenica proizlazilo bi da on dopušta da se u izvjesnim slučajevima postojanja azijskog načina vlasništva pojavljuje i pojedinac kao vlasnik.⁴³ Iz toga se vidi da se Marks odnosio posve nedogmatski prema svojim shemama i dozvoljavao najrazličitije pojavne oblike vlasništva nad zemljom, koji strogo uzevši ne bi baš odgovarali sistematici koju je postavio u Grundrissima.

Ovdje možemo samo usput napomenuti da je sredinom šezdesetih godina upravo o azijskom obliku vlasništva vođena u sovjetskoj literaturi vrlo živa rasprava,⁴⁴ ali kako se ovdje bavimo samo Markovim gledištima, to se u daljnji razvoj marksizma u tom smjeru ne možemo upuštati jer bi nas to predaleko odvelo od osnovne teme.

3. Antički oblik

1. Antički tip vlasništva nad zemljom — isto kao i germanski tip o kojem će biti riječi nešto dalje — razvio se iz azijskog tipa, koji je po Marksu »potajni, premda suprotni, temelj antičkog i germanskog vlasništva«. ⁴⁵ Kao i azijski oblik vlasništva, i antički oblik vlasništva ima svoj političko-vojnički temelj u ratu, tom »velikom skupnom zadatku, velikom zajedničkom radu, potrebnom bilo da se okupiraju objektivni uvjeti živućeg po-

³⁹ Grundrisse ..., 376 = Texte ..., III, 129 = Temelji slobode ..., 184.

⁴⁰ Grundrisse ..., 377, 390 = Texte ..., III, 130, 144 = Temelji slobode ..., 185, 202.

⁴¹ Grundrisse ..., 400 = Texte ..., III, 155 = Temelji slobode ..., 214.

⁴² Grundrisse ..., 393 = Texte ..., III, 146 = Temelji slobode ..., 205; Grundrisse ..., 386 = Texte ..., III, 139 = Temelji slobode ..., 197.

⁴³ Grundrisse ..., 383 = Texte ..., III, 137: In der asiatischen (wenigstens vorherrschenden — potcrtao L. M.) Form kein Eigentum, sondern nur Besitz des Einzelnen. Usp. Temelji slobode ..., 193. Naime, ako je po Marksu prevladavajući tip azijskog oblika da pojedinac ima samo posjed, onda iz tog slijedi da postoje i izuzetni tipovi azijskog oblika vlasništva nad zemljom u kojima je pojedinac vlasnik. O azijskom načinu proizvodnje v. od novijih djela osobito F. Tokel, Zur Frage der asiatischen Produktionsweise, Budapest 1965, tal. prijevod La forma di produzione asiatica, Milano 1970; G. Sofri, Il modo di produzione asiatico, Storia di una controversia marxista, Torino 1969.

⁴⁴ V. osobito rasprave Vasiljeva, Stučevskog i Kolesnickoga u Voprosi istorii za 1966. god. (broj 5 i 7).

stojanja bilo da se njihova okupacija zaštititi i uvijekovječiti.⁴⁶ Međutim, ono što vojnički organiziranu antičku općinu, sastavljenu od obitelji (aus Familien bestehende kriegerisch organisierte Gemeinde)⁴⁷ razlikuje od azijske općine, to je

a) koncentracija stanovanja u gradu (Konzentration der Wohnsitze in der Stadt),⁴⁸ koji je osnova te vojničke organizacije,

b) vlasništvo nad zemljom koje se pokazuje u dvostrukom obliku državnog i privatnog vlasništva,⁴⁹ i to tako da je državno, tj. općinsko vlasništvo kao javno vlasništvo, ager publicus, odvojeno od privatnog vlasništva, a privatnim vlasnikom zemlje može biti samo pojedinac koji je član općine,⁵⁰

c) općina organizirana u gradu kao država,⁵¹ koja uzima višak rada članova općine u obliku vojne službe (Surplusarbeit in Form von Kriegsdienst),⁵²

d) članovi te vojnički organizirane malene zajednice (kleines kriegerisches Gemeinwesen)⁵³ su međusobno jednaki i ravnopravni slobodni seljaci koji su ujedno i vlasnici zemlje.⁵⁴

Među zajednicama koje su živjele organizirane na taj način Marks spominje, među ostalim, Rim, Grčku i Židove, a prilikom obrazloženja raznih značajki te društvene formacije uzima kao primjer gotovo isključivo rimsku povijest jer mu je ona bila najpoznatija. Osim toga, Marks vrlo često doslovce navodi Niebuhra kao tada najuglednijeg romanistu, i to u načelu gotovo uvijek tako da se iz navođenja može zaključiti da Marks potpuno pristaje uz njegovo mišljenje. Tako Marks npr. ističe da su prvobitno samo patriciji imali pravo na posjed i korištenje općinske zemlje te da su oni taj posjed predavali u leno svojim klijentima.⁵⁵ Plebejci su po Niebuhru (i Marksu) kasnije primljene seljačke općine.⁵⁶

Marksovo stajalište da je osnova antičkog društvenog uređenja udruženje jednakih, slobodnih i ravnopravnih seljaka-vojnika, organiziranih kao grad-država izvanredno je zanimljivo i važno i bremenito mogućnošću daljnjeg razrađivanja i produbljavanja. U nas slične misli zastupa osobito Mandić.⁵⁷

2. Sekundarni oblik antičkog tipa općine odnosno antičkog društvenog uređenja i s tim povezanog antičkog tipa vlasništva nastaje po Marksu »ukidanjem ograničenja« koja objektivno postoje u razvoju antičke općine.⁵⁸ Tu na prvi pogled nejasnu postavku Marks dopunjuje logičkim slijedom razmišljanja o konkretnim okolnostima života antičkog grada-općine-

⁴⁵ Grundrisse ..., 397 = Texte ..., 151 = Temelji slobode ..., 210.

⁴⁶ Grundrisse ..., 378 = Texte ..., III, 131 = Temelji slobode ..., 186.

⁴⁷ Na istom mjestu.

⁴⁸ Na istom mjestu.

⁴⁹ Grundrisse ..., 386 = Texte ..., III, 139 = Temelji slobode ..., 196.

⁵⁰ Grundrisse ..., 378—379 = Texte ..., 131 = Temelji slobode ..., 187.

⁵¹ Grundrisse ..., 380 = Texte ..., III, 133 = Temelji slobode ..., 189.

⁵² Na istom mjestu.

⁵³ Grundrisse ..., 379 = Texte ..., III, 132 = Temelji slobode, 188.

⁵⁴ Grundrisse ..., 379 = Texte ..., III, 132: Die Voraussetzung der Fortdauer des Gemeinwesens ist die Erhaltung der Gleichheit unter seinen freien self-sustaining peasants und die eigne Arbeit als die Bedingung der Fortdauer ihres Eigentums. Usp. Temelji slobode ..., 188.

⁵⁵ Grundrisse ..., 382 i Texte ..., III, 135: Da der Patrizier im höhern Grad das Gemeinwesen repräsentiert, ist er der possessor des ager publicus und benutzt ihn durch seine Klienten. Usp. Temelji slobode ..., 191—192.

⁵⁶ Grundrisse ..., 381 = Texte ..., III, 134 = Temelji slobode ..., 190.

⁵⁷ V. npr. O. Mandić, Uvod u opću sociologiju, Zagreb 1962, 255 i d. s važnim napomenama o robovlasničkom sustavu uopće; isti, Opća sociologija, Zagreb 1975, 240 i d.; isti, Uz problem robovlasničke društveno-ekonomske formacije, Historijski zbornik XXIX—XXX, 1976—77, 12—35. V. i A. Deman, Science marxiste et histoire romaine, Latomus 1960, 781 i d.

⁵⁸ Grundrisse ..., 386 = Texte ..., III, 140: (...) ist die Reproduktion vorausgesetzter (...) Verhältnisse des Einzelnen zu seiner Gemeinde (...) Grundlage der Entwicklung, die von vornherein daher eine beschränkte ist, aber mit Aufhebung der Schranke Verfall und Untergang darstellt. Usp. Temelji slobode ..., 197.

države. Teritorij takvoga grada nužno je prilično ograničen, a po gotovu je ograničen onaj dio što je razdijeljen ratnicima — slobodnim seljacima u privatno vlasništvo. Već samo povećanje stanovništva, koje po Marks-u također pripada proizvodnji,⁵⁹ »nužno postupno ukida« objektivno postojeće uvjete, tj. određenom stanju raspodjele zemljišta povećanje stanovništva je smetnja,⁶⁰ zato treba pronaći nova zemljišta, nove teritorije, za višak stanovništva, a to čini potrebnim osvajanje ratove.⁶¹ Međutim, osvajajući ratovi imaju za posljedicu pokoravanje i porobljavanje pobijeđenih stranih plemena, kao i stvaranje sve većeg broja robova. Osim toga Marks spominje još i razmjenu te novčarstvo kao elemente rastvaranja osnovnog tipa vlasništva. Nadalje, samo postojanje privatnog vlasništva nad zemljom po Marks-u je pretpostavka mogućnosti da privatni vlasnik izgubi svoje vlasništvo, a to opet znači da se postepeno stvara koncentracija zemljišnog posjeda.⁶² Kako se patriciji kao vladajuća klasa uspijevaju dokopati posjeda dobrog dijela općinske zemlje, to su i time stvoreni uvjeti za stvaranje latifundija, na kojima se koristi robovska radna snaga. Ukratko, »očuvanje stare zajednice uključuje uništenje uvjeta na kojima ona počiva, pretvara se u suprotnost«.⁶³ Dakle, ograničenje grada-općine-države na razmjerno malo područje, nakon što je osvajanjima ukinuto, uništava slobodne i ravnopravne seljake, vlasnike malih parcela i pretvara društveno uređenje u njegovu suprotnost, tj. u veleposjede na kojima rade robovi. Nekadašnji mali zemljišni posjednici, izgubivši vlasništvo nad zemljom, slijevaju se u središte države, u grad Rim, gdje sve više povećavaju broj neproduktivnih parazita koji ne misle na drugo nego na svakodnevnu prehranu i zabavu. Oni nisu više ni vlasnici zemlje (jer su je izgubili) ni vlasnici oruđa kao eventualni obrtnici (jer razvoj obrta još nije dostigao stupanj na kojem bi se te proletarizirane mase mogle apsorbirati), već su puki vlasnici sredstva za održavanje života premda nisu ni robovi ni kmetovi.⁶⁴

4. Germanski oblik

1. Treći tip pretkapitalističkog vlasništva nad zemljom Marks naziva germanskim. U usporedbi s ostala dva tipa — azijskim i antičkim — Marks razmjerno štro i prilično kratko analizira taj tip. Osnovna značajka tog tipa po Marks-u je u tome što je u Germana osnovna ekonomska cjelina »pojedinačna kuća koja za sebe čini samostalno središte proizvod-

⁵⁹ Grundrisse... 386 = Texte... III, 139: Fortschritt der Bevölkerung (auch dieser gehört zur Produktion). Usp. Temelji slobode... 197.

⁶⁰ Grundrisse... 393 = Texte... III, 147: wo der Individuen jedes soviel Acker Land besitzen soll, schon der Fortschritt der Bevölkerung im Wege. Usp. Temelji slobode... 206.

⁶¹ Na istom mjestu. Usp. Grundrisse... 379 = Texte... III, 132: Andererseits treibt die Richtung dieses kleinen kriegerischen Gemeinwesens hinaus über diese Schranken etc. (Rom, Griechenland, Juden etc.). Usp. Temelji slobode... 188. Dakako, da po Marks-u pokoravanje tudeg plemena može u antici, kao i u svim ostalim oblicima dovesti ne samo do stvaranja robova, nego i kmetova. Usp. npr. Grundrisse... 391–392 i Texte... III, 147–148 = Temelji slobode... 203–205.

⁶² Grundrisse... 393 = Texte... III, 147 = Temelji slobode... 206.

⁶³ Na istom mjestu: So die Erhaltung des alten Gemeinwesens schliesst ein die Destruktion der Bedingungen, auf denen es beruht, schlägt ins Gegenteil um.

⁶⁴ U našoj literaturi imamo ne mali broj radova što se bave društvenim uređenjem u antici, osobito u Rimu. Ovdje možemo samo upozoriti na neka novija djela: M. Horvat, Rimsko pravo, Zagreb 1958, 11–58; D. Stojčević, Formiranje rane rimske države, Zbornik radova iz pravne historije posvećen Albertu Vajsu, Beograd 1966, 59–73; isti, Rimsko privatno pravo, Beograd 1975, 13 i d. I. Puhan, Administracija dobara po propisima rimskog prava, Godišnik na Pravniot fakultet, Skopje 1957; isti, Superficies solo cedit, Anali Pravnog fakulteta, Beograd 1953; isti, Rimsko pravo, Beograd 1969, 14 i d.; V. Korošec, Rimsko pravo I, Ljubljana 1967, 9 i d.; L. Margetić, Neka pitanja iz najstarijeg društvenog i političkog uređenja Rima, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu X, 1973, 163 i d.; M. Boras, L. Margetić, Kratki pregled rimskoga privatnog prava (skripta), Rijeka, 1976, 10 i d.; A. Romac, Rječnik rimskog prava, Zagreb 1975, 102 (v. clientes), 211 (v. gens), 401 (v. patricii), 418 (plebejci), 638. — U vezi s Marksovim postavkama o robovlasništvu kao sekundarnom, izvedenom tipu antičkog oblika vlasništva vrijedi upozoriti i na A. Romac, Obrana Rimskog carstva i razvitak kolonata, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu XX, br. 3–4, 1970, 291–301, a naročito 300 gdje se s pravom ističe da su u trećem i četvrtom stoljeću n. e. »sitni i srednji posjednici propadali i prelazili u zaštitu veleposjednika, pretvarajući se u kolone«, a da su i robovi zbog nedovoljne produktivnosti rada i nestašice robovske radne snage pretvarani u kolone i kvazikolone.

nje»,⁶⁵ za razliku od antike gdje je ekonomska cjelina grad sa svojim područjem. U skladu s time, dok je u antici općina »neka vrsta samostalnog organizma«, dotle ona u Germana »postoji samo kao opetovani i privremeni (jedesmaligē) skup članova općine«. Konačno, u antici je općina država, u Germana to nije, jer je u njih općina puko »skupljanje a ne udruženje«. ⁶⁶ Zbog svega toga pojedinačno, privatno vlasništvo temelj je zemljišnog vlasništva općine,⁶⁷ ali i to »općinsko vlasništvo kao takvo samo je zajednička pripadnost pojedinačnim obiteljskim kućama i prisvajanjima zemljišta«, ⁶⁸ ukratko općinsko vlasništvo je »doista zajedničko vlasništvo pojedinih vlasnika«, ⁶⁹ dakle, općinsko vlasništvo je puko suvlasništvo privatnika koji se povremeno sastaju na skupu koji se jedva i može nazivati općinom zbog nedostatka ekonomske baze i posebnih organa.

Ove Marksove analize izazivaju izvjesne nedoumice. Čini nam se da one nisu u skladu s osnovnim postavkama Marksova naučanja kako ih je razvio u Grundrissima. Naime, ako je po definiciji zajednica, općina, prius, a pojedinac posterius, ako je »odnos prema zemljištu, prema zemlji, kao prema vlasništvu pojedinca koji radi (...) posredovan kroz samoniklo (...) postojanje pojedinca kao člana općine (potcrtao K. M.)«, ⁷⁰ onda germanski tip vlasništva izlazi iz Marksove sheme bar utoliko što je u osnovama tako opisanog germanskog društva germanski samostalni zemljoradnik sa svojom obitelji i sa svojom obiteljskom kućom, dok tzv. općina nije drugo nego efemerni i povremeni skup pojedinaca. Dakle, po germanskom tipu društva i vlasništva, kako ga je opisao Marks, izlazilo bi da je germanski zemljoradnik prius, a općina posterius, a to se ne uklapa u Marksove postavke.

Marks je nazvao srednji vijek »germanskim dobom«, ⁷¹ očito u tome slijedeći Hegela, koji je 1821. god. u svojim Grundlinien der Philosophie des Rechts, ⁷² a kasnije i u svojim predavanjima, održanim 1822—1831, objavljenim pod nazivom Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte nazivao srednji vijek kao das germanische Reich ⁷³ odnosno kao germanski svijet.

Svakako treba ponovno istaći da je Marks već u Grundrissima jasno istaknuo da je orijentalni, azijski tip vlasništva osnova na kojoj se naknadno razvio germanski tip, ⁷⁴ dakle, da je i u Germana početno postojalo neposredno zajedničko vlasništvo, a da se tip što ga opisuje Marks pod imenom germanski i u Germana tek naknadno razvio, dijelom zbog posebnih prirodnih sklonosti, a dijelom zbog određenih ekonomskih uvjeta, a dakako u ovisnosti i od klime, fizičkog sastava zemlje itd. ⁷⁵ Zbog toga čine nam se pogrešnim tvrdnje Landaua da Marks u Grundrissima uopće ne spominje »Urkommunismus«, da je on u doba pisanja Grundrissa smatrao germanski tip vlasništva isto tako originalnim i nezavisnim tipom vlasništva kao i orijentalno-azijski te da je do promjene u Marksovima shvaćanjima došlo tek 1868. god. pod utjecajem djela Maurera, koji je, kao što je poznato,

⁶⁵ Grundrisse ..., 383 = Texte ..., III, 136 = Temelji slobode ..., 193.

⁶⁶ Grundrisse ..., 383 = Texte ..., III, 136 = Temelji slobode ..., 192.

⁶⁷ Grundrisse ..., 384 = Texte ..., III, 137 = Temelji slobode ..., 194.

⁶⁸ Na istom mjestu.

⁶⁹ Na istom mjestu: wirklich gemeinsames Eigentum der individuellen Eigentümer.

⁷⁰ Grundrisse ..., 385 = Texte ..., III, 198 = Temelji slobode ..., 195.

⁷¹ Grundrisse ..., 382 = Texte ..., III, 135: das Mittelalter (germanische Zeit). Usp. Temelji slobode ..., 192.

⁷² G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Frankfurt-Berlin-Wien, 1972 (prvo izdanje, Berlin 1821, 344 i d.), 301.

⁷³ G. W. F. Hegel, Filozofija povijesti, Zagreb 1966, 357 i d.

⁷⁴ Grundrisse ..., 396—7 = Texte ..., III, 151: orientalische Form ... bis zum Gegensatz entwickelt, aber doch noch als die geheime ... Grundlage im antiken und germanischen Eigentum. Usp. Temelji slobode ..., 210.

⁷⁵ Grundrisse ..., 386 = Texte ..., III, 139 = Temelji slobode ..., 196.

postavo teoriju o germanskom agrarnom komunizmu.⁷⁶ Mislimo da tome nije tako. Kao što smo upravo stakli, Marks već u Grundrissima jasno kaže da je »orijentalni oblik (...) osnova (...) germanskog vlasništva«, dakle, on je već u doba pisanja toga dijela Grundrissa, tj. koncem 1857. i početkom 1858.,⁷⁷ dakle prije nego što je upoznao djela Maurera, tvrdio da su Germani najprije živjeli u općinama sa zajedničkim općinskim vlasništvom prema orijentalno-azijatskom tpu;

2. Izvedenom, sekundarnom, obliku germanskog tipa vlasništva Marks je također posvetio razmjerno vrlo mali dio svojih analiza. Zato je njegovu koncepciju o tom pitanju nešto teže prikazati pozivanjem na izravne Marksove analize koje se odnose na sekundarni tip germanskog vlasništva. Ipak, smatramo da su Marksove koncepcije u tom pitanju uglavnom jasne. Kako je Marks u Grundrissima povećanje stanovništva sastavni dio proizvodnje⁷⁸ i kako on smatra da razvitak proizvodnih snaga rastvara one oblike društva koji su dani kao osnova i pretpostavka, razumljivo je da i germanski oblik vlasništva mora tijekom vremena nužno »postati pretijesan za razvijanje rastućeg ljudskog mnoštva« (zu eng geworden für die Entfaltung des progressiven Menschenpacks).⁷⁹ Zbog toga dolazi do agresivnih ratova i osvajanja pa pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad svojom zemljom, članovi pobijeđenog plemena postaju kmetovi (ili robovi) te ih pobjedničko pleme pretvara u anorganske uvjete svoje reprodukcije.⁸⁰ Dakako da uvedeno kmetstvo »uskoro iskrivljuje i mijenja« (bald verfälscht und modifiziert)⁸¹ osnovne značajke također i germanskog tipa vlasništva i da ono postaje doduše ferment razvitka, ali također konačno i ferment propasti prvobitnih odnosa.⁸²

Kako Marks u Grundrissima tvrdi da su Germani u doba osvajanja pojedinih dijelova rimskog carstva već imali zemljoradnju s kmetovima kao tradicionalnu proizvodnju,⁸³ to znači da je po Marksu osnovni oblik germanskog vlasništva nad zemljom iskrivljen i izmijenjen već najkasnije u III i IV st. n. e. te da već od toga doba u Germana postoji sekundarni oblik koji nestaje tek uvođenjem kapitalističkog načina proizvodnje.

III Povijesno stanje II

Ako se vlasništvo nad oruđem za rad pojavljuje kao »samostalan oblik uz i izvan vlasništva nad zemljom«,⁸⁴ radi se o osamostaljenoj »drugoj vrsti vlasništva«⁸⁵ koja se pojavljuje u društvu u kojem vlada jedan od naprijed navedenih tipova zemljišnog vlasništva, dakako u njegovu već značajno izmijenjenom obliku, što očito znači da Marks smatra da se osamostaljeno vlasništvo nad oruđem pojavljuje samo u sekundarnom obliku jednog od tipova vlasništva što smo ih naprijed ukratko opisali. Ipak, po Marksu se uz orijentalni tip vlasništva ne pojavljuje vlasništvo nad oruđem kao posebno povijesno stanje,⁸⁶ i to iz posve razumljivog razloga. Naime plemensko odnosno općinsko vlasništvo u orijentalnom tipu vlasništva nastalo je »kom-

⁷⁶ P. Landau, Karl Marx und die Rechtsgeschichte, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Deel 41, 1973, 368—9.

⁷⁷ Grundrisse..., X—XI. Točnije rečeno, Marks je pisao poglavlje o pretkapitalističkim oblicima proizvodnje i vlasništva u prosincu 1857 (v. Grundrisse..., 276) i siječnju 1858 (v. Grundrisse..., 382).

⁷⁸ Grundrisse..., 386 = Texte..., III, 139 = Temelji slobode..., 197.

⁷⁹ Grundrisse..., 396 = Texte..., III, 150 = Temelji slobode..., 209.

⁸⁰ Grundrisse..., 392 = Texte..., III, 146 = Temelji slobode..., 205.

⁸¹ Grundrisse..., 391 = Texte..., III, 145 = Temelji slobode..., 203.

⁸² Grundrisse..., 400 = Texte..., III, 155 = Temelji slobode..., 214.

⁸³ Grundrisse..., 19 = Texte..., III, 22: Die germanischen Barbaren, für die Ackerbau mit leibeigenen hergebrachte Produktion war (...) Usp. Temelji slobode..., 23.

⁸⁴ Grundrisse..., 398 = Texte..., III, 153 = Temelji slobode..., 212.

⁸⁵ Na istom mjestu.

⁸⁶ Grundrisse..., 397 = Texte..., III, 151 = Temelji slobode..., 211.

binacijom manufakture i agrikulture unutar male općine koja je tako posve autarhična,⁸⁷ dakle u orijentalnom tipu vlasništva manufaktura je još posve povezana sa zemljoradnjom. Osim toga, u orijentalnom tipu društva pojedinac uopće nema vlasništva nad zemljom pa je nemoguće da bi postojalo vlasništvo nad oruđem koje nije drugo nego sekundarna pojava kao i plodovi.⁸⁸ Naprotiv, u antici je takvo vlasništvo načelno moguće jer se manufaktura pojavljuje ne samo kao kućno sporedno zanimanje žena, već i »osamostaljeno u pojedinim granama« (verselbständigt in einzelnen Branchen).⁸⁹ Dapače, po Marks-u je upravo ta antička manufaktura jedan od elemenata koji rastvara temelje antičke općine.⁹⁰

Dakako, glavni je pojavni oblik povijesnog stanja broj II, tj. samostalnog vlasništva nad oruđem srednji vijek, kada se vlasnici toga oruđa, obrtnički majstori, povezuju s obrtničkim pomoćnicima u cehovske korporacije. Kako se to dešava u doba kada po Marks-u vlada sekundarni, tj. putem kmetstva već bitno izmijenjeni germanski tip društva i vlasništva, to se povijesno stanje broj II ukazuje kao izmijenjeni oblik sekundarnog oblika germanskog tipa vlasništva.

Razumljivo je da povijesno stanje broj II već zbog svoga specifičnog oblika, vlasništva nad oruđem, ne dozvoljava stvaranje nekog posebnog oblika ropstva ili kmetstva,⁹¹ ali omogućuje pojavu kasta, dakle ipak ima određeni analogni negativni razvoj.⁹²

Propadanje toga povijesnog stanja dovodi nas na prag novoga doba, tj. u doba stvaranja kapitala, što prelazi granice naših analiza.

IV Povijesno stanje III

Do povijesnog stanja broj III dolazi ako radnik nije vlasnik ni zemlje ni oruđa, već samo sredstava za život (das Eigentum an den Lebensmitteln).⁹³ Do takvog stanja pojedinca koji radi (das arbeitende Individuum) može doći u svim oblicima proizvodnje i vlasništva, i to u pretkapitalističkim oblicima najobičnije na taj način da jedno pleme podjarmi drugo, otme mu zemlju i stavi ga u odnos ropstva ili kmetstva. Osim toga, Marks navodi i mogućnost da čovjek proda sebe i članove svoje obitelji te pravo vjerovnika da uzme za roba dužnika koji nije platio dug.⁹⁴ Marks navodi nadalje primjer onih plebejaca koji su izgubili vlasništvo nad zemljom, a koji nisu postali obrtnici, već su povećali broj rimskog proletarijata željnog isključivo kruha i igara.⁹⁵ Konačno, to je i stanje mnoštva pojedinaca koji su raspadanjem pretkapitalističkih oblika dovedeni u položaj potencijalno slobodnih radnika, vlasništvo kojih je isključivo njihov rad.⁹⁶

V Sažeti pregled oblika proizvodnje i vlasništva po Grundrissima

Sažimajući dosadašnje analize možemo reći da Marksova shema oblika proizvodnje i vlasništva kako ju je izložio u Grundrissima izgleda ovako:

⁸⁷ Grundrisse ..., 377 = Texte ..., III, 129 = Temelji slobode ..., 185.

⁸⁸ Usp. Grundrisse ..., 398 = Texte ..., 152, gdje se osnovno poljoprivredno oruđe za rad zato i naziva posebnim izrazom Urinstrumente, a ostalo oruđe sekundäre Instrumente te se oboje smatra uključenim u zemljišno vlasništvo, a ono pripada zajednici, a ne pojedincu. Usp. Temelji slobode ..., 211.

⁸⁹ Grundrisse ..., 379 = Texte ..., III, 132 = Temelji slobode ..., 188. Usp. i Marx, Das Kapital (...) I, MEW 23, 354, gdje Marks kaže da je nezavisan obrtnički pogon (der unabhängige Handwerksbetrieb) zajedno s malim seljačkim gospodarstvom bio »ekonomska podloga klasičnih zajednica u njihovo najbolje doba«. Usp. Marks, Kapital ..., I, 248; Marks, Kapital, Izbor ..., 162.

⁹⁰ Grundrisse ..., 394 = Texte ..., III, 148 = Temelji slobode ..., 207.

⁹¹ Grundrisse ..., 400 = Texte ..., III, 154 = Temelji slobode ..., 213.

⁹² Na istom mjestu.

⁹³ Grundrisse ..., 399 = Texte ..., III, 153 = Temelji slobode ..., 213.

⁹⁴ Grundrisse ..., 400 = Texte ..., III, 154 = Temelji slobode ..., 214.

⁹⁵ Na istom mjestu.

⁹⁶ Grundrisse ..., 401 = Texte ..., III, 155—156 = Temelji slobode ..., 215.

A) PASTIRSTVO-NOMADSTVO

privremeno zaposjedanje određenog područja

B) ZEMLJORADNJA**I. Orijentalno-azijatski oblik**

1. Osnovni oblik (Povijesno stanje I):

općinsko vlasništvo nad zemljom, pojedinaac ima samo posjed čestice

2. Sekundarni oblik (Povijesno stanje III):

pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad zemljom, a članovi tog plemena postaju robovi ili kmetovi

II. Antički oblik

1. Osnovni oblik (Povijesno stanje I):

općinsko (državno) vlasništvo nad dijelom zemljišta; privatno vlasništvo nad ostalim dijelom zemljišta

2. Sekundarni oblik 1 (Povijesno stanje III):

pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad zemljom; članovi tog plemena postaju robovi ili kmetovi; stvaranje velikih privatnih zemljišnih gospodarstava s robovskom radnom snagom

3. Sekundarni oblik 2 (Povijesno stanje II):

obrtničko vlasništvo nad oruđem u privatnim pogonima

4. Sekundarni oblik 3 (Povijesno stanje III):

vlasništvo sredstava za život slobodnih plebejaca, koji su izgubili vlasništvo nad zemljom, a nisu postali samostalni obrtnici

III. Germanski oblik

1. Osnovni oblik (Povijesno stanje I):

privatno vlasništvo nad zemljom uz suvlasništvo članova općine nad nepodijeljenom zemljom

2. Sekundarni oblik 1 (Povijesno stanje III):

pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad zemljom; članovi tog plemena-naroda postaju kmetovi ili robovi

3. Sekundarni oblik 2 (Povijesno stanje II):

cehovske korporacije u gradovima, vlasništvo obrtničkih majstora nad oruđima za rad

4. Sekundarni oblik 3 (Povijesno stanje III):

postepeno pretvaranje (zemljo)radnika u radniake koji načelno nemaju vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju; počeci kapitalizma

VI O razvoju Marksovih shvaćanja oblika proizvodnje i vlasništva

1. Marksova shema oblika vlasništva u pretkapitalističkim društvenim formacijama prikazana u Grundrissima nije nastala odjednom, već je dozrijevala tijekom niza godina provedenih u analizama, proučavanjima i razmišljanjima. S druge strane, prikazana shema nije značila i konačan Marksov stav jer je on i nakon Grundrissa razvijao i dograđivao svoje postavke. Geneza Marksove sheme dane u Grundrissima kao i daljnji razvoj Marksovih gledišta na oblike vlasništva u pretkapitalističkim društvenim formacijama prelaze okvire ovoga rada. Ipak, neka nam bude dozvoljeno da bar

upozorimo posve ukratko na neke važnije poglede »ranog« i »zrelog« Marksa jer bi bez toga ipak prikaz shema po Grundrissima nužno bio posve odvojen od razvoja Marksove misli i čak ga se ne bi moglo do kraja razumijeti.

2. Premda je Marks u svojem radu *Kritika Helegovâ državnog prava*, napisanom 1843. god.⁹⁷ već razmatrao neka pitanja u vezi antičke i srednjovjekovne povijesti, ipak se u tom njegovom ranom radu mogu pronaći tek nagovještaji budućeg smjera i sadržaja njegovih stavova o razvoju vlasništva. Marks u tom radu upozoruje na okolnost da su Rimljani osvojene zemlje pretvarali u privatno vlasništvo, da se u rimskoj povijesti vidi borba između siromašnih i bogatih, i, što je za nas od osobita interesa, pokušava utvrditi razlike između rimskog i germanskog prava. Marks u skladu s tadašnjim nazorima romanistike ističe kao glavnu razliku između rimskog i germanskog shvaćanja privatnog vlasništva to, što je u Rimu sloboda oporučivanja bila osnovnom značajkom privatnog vlasništva, dok su naprotiv germanski majorat i druge analogne pravne ustanove bitno ograničavali raspolaganje pojedinca s njegovom imovinom.⁹⁸ Nadalje, kao što smo već uvodno istakli osobito su zanimljive Marksove misli o tome da u Germana »nezavisno privatno vlasništvo« (*unabhängiges Privateigentum*) nije puki oslonac državnog uređenja, već je ono samo državno uređenje ili, drugim riječima »državno uređenje je ovdje državno uređenje privatnog vlasništva« (*Verfassung des Privateigentums*).⁹⁹

3. Samo nekoliko godina kasnije, 1864. god., Marks je u Njemačkoj ideologiji u suradnji s Engelsom načinio velik korak naprijed u svojim analizama razvojnih stupnjeva proizvodnih snaga, podjele rada i oblika vlasništva. Ovo su glavne postavke u Njemačkoj ideologiji što se odnose na to pitanje:

Čovjek se razlikuje od životinje time što proizvodi sredstva za život. Način proizvodnje sredstava za život je ono što određuje »što je pojedinac«. »Proizvodnja nastaje tek umnožavanjem stanovništva« koje »pretpostavlja međusobni odnos pojedinaca«, a taj je, dakako, »uvjetovan proizvodnjom«.¹⁰⁰

»Prvi je oblik vlasništva plemensko vlasništvo«.¹⁰¹ Ono se temelji na nerazvijenoj proizvodnji (lov, ribolov, stočarstvo ili u najboljem slučaju zemljoradnja) koja ima za pretpostavku veliku količinu neobrađene zemlje. »Društveno uređenje ograničava se zato na proširenje obitelji«, u plemenu postoje patrijarhalni poglavice, podređeni (a slobodni) članovi plemena i robovi. U tom stupnju proizvodnje broj robova se povećava u prvom redu umnožavanjem stanovništva, ratom i trgovačkom razmjenom.

»Drugi oblik vlasništva je antičko općinsko i državno vlasništvo«,¹⁰² do kojeg dolazi tako da se više plemena ujedinilo u grad. Općinsko vlasništvo nad zemljom je »zajedničko privatno vlasništvo aktivnih građana države«, koji su se ujedinili da bi na taj način mogli vladati nad robovima kao podređenom proizvođačkom klasom. Postoji doduše i pokretno, a kasnije i nepokretno privatno vlasništvo nad zemljom, ali samo »kao odstupanje od norme, kao oblik koji je podređen općinskom vlasništvu«. Antičko uređenje propada upravo zato što se postepeno razvija privatno nepokretno vlasništvo.¹⁰³

⁹⁷ V. opaska 1.

⁹⁸ Marx, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts* ..., 316.

⁹⁹ Marx, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts* ..., 303.

¹⁰⁰ Marx, *Deutsche Ideologie* ..., 21. Usp. Karl Marx-Friedrich Engels, *Rani radovi*, Zagreb 1976, Njemačka ideologija ..., 365.

¹⁰¹ Marx, *Deutsche Ideologie* ..., 22 = Njemačka ideologija ..., 366.

¹⁰² Na istom mjestu.

¹⁰³ Na istom mjestu.

»Treći oblik je feudalno ili staleško vlasništvo«. U posljednjim stoljećima propalog rimskog carstva barbari su uništili veliku količinu proizvodnih snaga pa se pod utjecajem germanskog vojnog uređenja razvija feudalno vlasništvo, a ono se osniva na udruženju feudalaca koje je u prvom redu upereno protiv kmetova kao neposredno proizvođačke klase. Tom uređenju na selu odgovara korporativno vlasništvo u gradu, gdje se obrtnici udružuju u cehove, osobito protiv udruženog razbojničkog plemstva. Sustav pomoćnika i učenika stvara u cehovskom uređenju sličnu hierarhiju kao i na selu.¹⁰⁴

Sličnosti i razlike između upravo navedene sheme vlasništva u Njemačkoj ideologiji i sheme u Grundrissima značajni su za upoznavanje razvoja Marksove misli. Predaleko bi nas odvela detaljna analiza svih manjih i većih sličnosti i razlika. Za takvu analizu potrebna je posebna studija koja bi ne samo otkrila osnovne odrednice Marksova razvitka, već koja bi utvrdila da li se, u kojoj mjeri i u kojem smjeru može trend Marksovih razmatranja upotrijebiti u današnjoj sociologiji, pravnoj povijesti i drugim znanstvenim oblastima.

Nas dakako ovdje najviše zanima antički tip vlasništva. Upravo na tom pitanju Marksova je misao u vremenu između Njemačke ideologije i Grundrissa doživjela bitnu evoluciju. Naime, tek je u Grundrissima Marks jasno i opetovano naglasio sekundarnost oblika vlasništva koji se temelje na uvođenju ropstva i kmetstva. Tek u Grundrissima sazrijeva je Marksova postavka da antički oblik proizvodnje i vlasništvo propada zbog propadanja malih slobodnih i ravnopravnih seljaka i zbog stvaranja i širenja latifundija na kojima radi velik broj robova.

Pa ipak, čini nam se da veće i manje razlike u rješavanju pojedinih pitanja između dviju shema nisu ono najvažnije na što treba ovdje upozoriti. Po našem mišljenju najvažnija i bitna razlika između dviju shema je različit Marksov pristup problemu oblika vlasništva. Pristup u Njemačkoj ideologiji mogli bismo s Bollhagenom nazvati genetsko-strukturalnim. U Njemačkoj ideologiji riječ je u prvom redu o utvrđivanju povijesnog razvoja i o pokušaju da se utvrde glavni i osnovni oblici vlasništva u njihovu povijesnom slijedu. Obratno, u Grundrissima je pristup strukturalno-genetski. Naime, u Grundrissima Marks uzima u obzir oblike proizvodnje i vlasništva prema njihovom različitom tipu strukture, dakako uzimajući pri tome neprestano u obzir empirijske podatke. Na taj način Marks dobiva određeni broj tipova proizvodnje i vlasništva te ih po određenim njihovim strukturalnim značajkama razpoređuje u određeni sustav. Taj Marksov sustav, prikazan u Grundrissima, odgovara doduše u grubim crtama povijesnom razvoju, ali ne tako da bi se pojedini tipovi vlasništva nužno uvijek morali u povijesti nastavljati jedan iza drugoga. To je osobito slučaj s tzv. povijesnim stanjem broj III koji se pojavljuje u raznim povijesnim razdobljima. Isto vrijedi dakako i za druga dva povijesna stanja.

Razliku između ta dva pristupa uočio je Engels još 1859. god. kada je u povodu Marksova Priloga kritici političke ekonomije pisao da se kritika ekonomije može dati povijesno i logički. Povijesna metoda prati stvarni razvitak, ali jer povijest često ide u skokovima i cik-cak, trebalo bi po toj metodi uzimati u obzir mnogo građe neznatne vrijednosti, a sam tijekom misli bi baš zbog toga morao biti često prekidano. Zato je po Engelsu logični način raspravljanja jedini na mjestu. Međutim, logična metoda nije po Engelsu

¹⁰⁴ Na istom mjestu. Usp. P. Vranicki, Misaoni razvitak Karla Marxa, Zagreb 1963², 117.

ništa drugo nego povijesna metoda, samo oslobođena povijesna oblika i raznih slučajnosti.¹⁰⁵

Upravo tu drugu metodu upotrijebio je i Marks u svojim Grundrissima. Zato nam se ne čine posve točnim Godelierova objašnjenja Marksovih shema u prvom redu zato što on te sheme smatra pukim odrazom povijesne evolucije.¹⁰⁶ Tako npr. Godelier smatra da je germanski način proizvodnje došao u tijeku evolucije tek nakon što su se smijenili prvobitna zajednica, azijski i antički način proizvodnje. To dakako nije utoliko točno, što je osnovni oblik germanskog načina proizvodnje i vlasništva nastao i potekao po Marks u orijentalno-azijskog načina proizvodnje pa ga se može smatrati uglavnom istovremenim načinom proizvodnje s antičkim, s time da je antički način prevladavao na Sredozemlju, a germanski u srednjoj Evropi. Tek bi se Marksov sekundarni oblik germanskog načina proizvodnje (uvođenje kmetstva) mogao smatrati u neku ruku povijesnim nastavkom antičkog načina proizvodnje (dakako sekundarnog tipa antičkog načina), ali i tu treba uzeti u obzir da je Marks smatrao da su Germani već u doba osvajanja rimskog carstva imali zemljoradnju s kmetovima, dakle, da je čak i sekundarni germanski oblik istovremen sa sekundarnim antičkim.

4. Marks se nije više nakon Grundrissa podrobno i cjelovito bavio problemima pretkapitalističkih oblika proizvodnje i vlasništva. Uostalom, Marksovo glavno zrelo djelo, Kapital, potpuno je usmjereno na analizu kapitalističkih uvjeta proizvodnje, a osobito na analizu akumulacije, kružnog toka i reprodukcije kapitala pa je zato razumljivo da su Marksova zapazanja u odnosu na pretkapitalističke oblike tek sporadična i da se uglavnom temelje na spoznajama iz Grundrissa.

Tako npr. već i poznatu Marksovu kritiku Mommsenove pogrešne upotrebe pojma i termina kapital prilikom opisivanja ekonomskih pitanja iz rimske povijesti¹⁰⁷ nalazimo već jasno istaknuto u Grundrissima.¹⁰⁸ Još u Kapitalu Marks govori o osnovnim oblicima rimskog i germanskog tipa vlasništva na način iz kojeg se sa sigurnošću može zaključiti da je on zadržao razlikovanje osnovnog i sekundarnog oblika vlasništva nad zemljom te da još uvijek razliku između njih vidi u tome što je sekundarni oblik nastao rastvaranjem uvjeta u kojim se odvijala proizvodnja u osnovnom obliku, i to u prvom redu uvođenjem ropstva ili kmetstva.¹⁰⁹

U Kapitalu nalazimo razmjerno priličan broj napomena u vezi sekundarnog oblika rimskog i germanskog tipa vlasništva nad zemljom, u svakom slučaju daleko više nego o osnovnom tipu. Tako ćemo u Kapitalu naći već iz Grundrissa poznate napomene o porastu stanovništva, ratovima i podjarmljivanju plemena kao elementima koji rastvaraju osnovni oblik i uvjetuju razvitak a onda i propast sekundarnog oblika.¹¹⁰ Nadalje, naći ćemo važnu, iz Grundrissa poznatu misao da glavni poticaj za rastvaranje osnovnog oblika daje robna razmjena među plemenima, kao i suprotnost između grada i sela koja je karakteristična za Marksova razmišljanja još

¹⁰⁵ F. Engels, K. Marks, »Prilog kritici političke ekonomije«. U nas opetovano objavljeno. V. npr. K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Beograd 1976, 199.

¹⁰⁶ M. Godelier, La notion de «mode de production asiatique» et les schémas marxistes d'évolution des sociétés, Paris 1969, 59—70, prevedeno od Z. Jovanović i objavljeno u nas u Marksizam, misao savremene epohe I, Beograd 1976, 595—601.

¹⁰⁷ Marx, Kapital ..., III, 339, 795. Usp. Marks, Kapital ..., prijevod III, 1194 i 1536.

¹⁰⁸ Grundrisse ..., 412: Philologen, die von Kapital in Altertum sprechen, römischen, griechischen Kapitalisten. Usp. Temelji slobode ..., 228.

¹⁰⁹ Marx, Kapital ..., I, 92, a osobito III, 815: Diese Form des freien Parzelleneigentums selbstwirtschaftender Bauern als herrschende, normale Form, bietet einerseits die ökonomische Grundlage der Gesellschaft in der besten Zeit des klassischen Altertums. Usp. Marks, Kapital ..., prijevod I, 70; III, 1550.

¹¹⁰ Marx, Kapital ..., I, 372 = Marks, Kapital, prijevod I, 260.

od njegovih ranijih djela.¹¹¹ Konačno, Marks u Kapitalu ističe lihvarstvo kao jedan od važnih razloga propadanja slobodnih seljaka u Rimu i u Srednjem vijeku i uvođenja sekundarnih oblika vlasništva nad zemljom.¹¹² Marks je još u Grundrissima zapazio razliku koja postoji između kmetova i osobne pratnje feudalaca. Kmetovi su uvjet proizvodnje, u sekundarnom germanskom obliku vlasništva nad zemljom, feudalac prisvaja njihovu volju, tu je bitan odnos gospodstva (*Herrschaftsverhältnis*, potcrtao K. M.)¹¹³ dok osobna pratnja feudalaca nije ništa drugo nego prošireno trošenje proizvoda sa strane feudalaca, naime »način života vlasnika zemlje« (*bildet au fond nur Existenzweise des Grundeigentümers*).¹¹⁴ Razlika prema Kapitalu je samo terminološka. U Kapitalu Marks naziva osobnu pratnju *Gefolgschaft*,¹¹⁵ a u Grundrissima *retainers*.¹¹⁶

U Kapitalu naći ćemo doduše čak i shemu tipova vlasništva nad zemljom u pretkapitalističkim društvenim formacijama, ali je ipak riječ samo o kratkoj skici, nabačenoj u vezi s Marksovim analizama raznih oblika rente.¹¹⁷ Zato se ta skica ne može uzeti u obzir kao neka nova, posebna etapa u razvoju Marksovih shvaćanja o pretkapitalističkim vrstama vlasništva.

S druge strane, Grundrissi mogu korisno poslužiti da se bolje shvati Marksova misao u njegovim kasnijim radovima. Kada npr. Marks u predgovoru (napisanom 1859. god.) Prilogu kritici političke ekonomije piše da su azijski, antički, feudalni i suvremeni buržoaski način proizvodnje »progresivne epohe ekonomske društvene formacije«,¹¹⁸ onda se te njegove riječi ne smije tumačiti na pojednostavljeni način kako se to obično čini, naime tako kao da je Marks htio reći da je svaki od tih načina u svojoj cjelini progresivan u odnosu prema predhodnom načinu proizvodnje, već tako da je Marks time podvlačio i isticao progresivnost samo osnovnog oblika svakog načina proizvodnje, a ne i njegova sekundarnog oblika. Npr. antički način proizvodnje i vlasništvo progresivan je za Marksa, samo u osnovnom obliku grada-države s ravnopravnim seljacima-vojniciima koji su privatni vlasnici dijela zemljišta, a ne u svom sekundarnom obliku, tj. u vrijeme kada je robovlasništvo deformiralo osnovni oblik grada-države. Slično nam Grundrissi mogu pomoći da bolje shvatimo pojedina mjesta u Kapitalu, po gotovu ako je riječ o problemu kojeg se u Kapitalu samo usput spominje. Tako npr. kad u Kapitalu Marks kaže da je općinsko vlasništvo bilo starogermanska ustanova, koja je i dalje živjela pod plaštem feudalizma,¹¹⁹ onda se pod tim općinskim vlasništvom ne bi smjelo vidjeti drugo nego općinsko vlasništvo u germanskom obliku vlasništva, dakle zapravo suvlasništvo općinara na nepodijeljenoj zemlji u skladu s postavkama Grundrissa —, a ne možda općinsko vlasništvo npr. orijentalnog tipa.

Pa ipak, u Kapitalu nalazimo i na pojmove i definicije koje se razlikuju od Grundrissa. U Grundrissima Marks opetovano i nedvosmisleno

¹¹¹ Marx, Kapital ..., I, 373 = Marks, Kapital ..., prijevod I, 261.

¹¹² Marx, Kapital ..., III, 609 = Marks, Kapital ..., prijevod III, 1401.

¹¹³ Grundrisse ..., 400 = Temelji slobode ..., 214.

¹¹⁴ Na istom mjestu. Usp. i Grundrisse ..., 371 = Temelji slobode ..., 177.

¹¹⁵ Marx, Kapital ..., III, 610 = Marks, Kapital ..., III, 1402.

¹¹⁶ Grundrisse ..., 371, 400 = Temelji slobode ..., 177, 214. Za *retainer* u srednjovjekovnim izvorima Engleske v. npr. Charles Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VII, Nior 1886, 159 (s. v. *retentio*), 160 (s. v. *retenuta*), 161 (s. v. *retinentia-retentue*). Riječ je, dakako, francuskog porijekla. V. A. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, Paris 1968, 562: *retenance*: suite, entourage. Dakako, englesko srednjovjekovno društvo bilo je izvanredno složeno i podijeljeno na kmetove (u Engleskoj *villains*) i osobnu pratnju feudalca ne daje ni približnu sliku stvarnih odnosa u engleskom srednjovjekovnom društvu. V. npr. sliku prava, obveza i »hierarhije« na selu u *English Historical Documents II*, London 1955, 813 i d.

¹¹⁷ Marx, Kapital ..., III, 647 = Marks, Kapital ..., prijevod III, 1428.

¹¹⁸ Marks, Prilog kritici političke ekonomije ..., 9.

¹¹⁹ Marx, Kapital ..., I, 752 = Marks, Kapital ..., prijevod I, 528.

tvrdi da plemě bačeno u položaj ropstva ili kmetstva nema vlasništva nad zemljom; već obratno, članovi pokorenog plemena postaju organski dodatci zemlji (organisches Zubehör des Grund und Bodens)¹²⁰ odnosno kako se Marks izražava na drugom mjestu oni su puki anorganski i prirodni uvjet (bloss unorganische und natürliche Bedingung) reprodukcije vladajućeg dijela društva.¹²¹ Naprotiv, u Kapitalu Marks upozorava i naročito naglašava »da je čak i kmet bio ne samo vlasnik (premda vlasnik obavezan na tribut) zemljišne čestice koja pripada njegovoj kući, nego također i suvlasnik općinske zemlje.«¹²² Kolebanje Marks je više nego razumljivo. Prava neposrednih poljoprivrednih proizvođača na zemlju u srednjem vijeku bila su skrajnje različita ne samo s obzirom na područja, već i s obzirom na razne kategorije zemljoradnika i s obzirom na razdoblje. Osim toga, tijekom stoljeća znao se postepeno mijenjati sadržaj nekog prava, a da je naziv ostao isti pa je vrlo često pravno skoro nemoguće točno odrediti o kakvom se pravu radi. Evo nam jednog primjera. U Vinodolu je načelno kmet bio neka vrsta nasljednog zakupca ovlaštenja kojeg su tijekom stoljeća korak po korak proširivana,¹²³ a Frankapani su bili načelno vlasnici sve zemlje u Vinodolu¹²⁴ pa su kmetovi plaćali daću zvanu sulj za iskorištavanje zajedničkih pašnjaka i šumarak na kojima je napasala kmetska stoka.¹²⁵ Ovlaštenja Frankapana, a kasnije Zrinskih, na vinodolske zemlje imala su dijelom privatnopravne, a dijelom javnopravne značajke pa su i kmetska podavanja s tih zemalja imala takav dvostruki karakter. Tijekom stoljeća privatnopravne značajke feudalčeva vlasništva su postepeno nestajale pa su i podavanja imala sve manje značaj zakupnine, a sve više popimala karakteristike realnih tereta, shvaćenih kao neke vrste neposrednih poreza na zemlju.¹²⁶ U isto vrijeme nasljedni zakup kmetova sve je više gubio taj značaj i postepeno se pretvarao u neku vrstu vlasništva, što su tadašnji pravници vrlo neadekvatno izražavali kao dominium utile. Ako tome dodamo da su vinodolski kmetovi obrađivali ne samo tzv. stara zemljišta na koja su se primjenjivali pradávní propisi o kmetskim obavezama prema feudalnom gospodaru nego i tzv. nova zemljišta za koja su vrijedili drukčiji propisi pa ako uzmemo u obzir da su se ovlaštenja kmetova i s obzirom na jedna i s obzirom na druga zemljišta postepeno povećavala i približavala se u XVII st. nekoj vrsti vlasništva,¹²⁷ onda je Marksova nedoumica o pravnoj prirodi kmetskih prava na zemlju posve razumljiva.

Međutim, uz kmetove na Vinodolu su postojali još i drugi tipovi podanika, koji su živjeli dobrim dijelom od raznih gospodarskih aktivnosti vezanih uz zemlju, tj. od stočarstva, vinogradarstva, gajenja žita itd. To su, po svemu se čini, bili u najstarije doba permani, o kojima se jedva nešto znade, zatim, vjerojatno od XIV st. dalje knapi na području Bakra, Bribira i Novog i konačno Vlasi na području Bakra, Hreljina i Novoga. Svi oni imali su u prvom redu obveze područne obrane, a podavanja su im bila zbog toga manja od prosječnih kmetskih podavanja. Premda između tih

¹²⁰ Grundrisse ..., 391 = Temelji slobode ..., 203.

¹²¹ Grundrisse ..., 389 = Temelji slobode ..., 200.

¹²² Marx, Kapital ..., I, 745: Man muss nie vergessen, dass selbst der Leibeigne nicht nur Eigentümer, wenn auch tributpflichtiger Eigentümer, der zu seinem Haus gehörigen Bodenparzellen war, sondern auch Miteigentümer des Gemeindelandes. Usp. Marks, Kapital ..., prijevod I, 514.

¹²³ L. Margetić, O starom hrvatskom nasljednom pravu descendantata, Historijski zbornik XXV—XXVI, 1972—73, 273 i d.

¹²⁴ L. Margetić, Najstarije vijesti o borbi krčkih i creskih pučana za očuvanje svojih prava, Jugoslovenski historijski časopis, br. 1—4, 1978, 54 i dr.

¹²⁵ L. Margetić, Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, Radovi 7 Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1975, 23—24.

¹²⁶ Margetić, na istom mjestu.

¹²⁷ L. Margetić, Hreljinski urbar iz 1700. god., Vjesnih Historijskih arhiva Rijeke i Pazina XXI, 1978, 197—242.

grupa stanovništva i kmetova nije osobito izražena razlika, ipak je sve to zajedno pridonosilo u Vinodolu velikom šarenilu prava i obveza podanika. Uostalom, drugdje je struktura stanovništva bila još i mnogo zamršenija. Zato je svako apriorističko gledanje na spomenutu problematiku osuđeno na beživotni shematizam. Uostalom i sam Marks ukazao je na opasnosti takvog apriorističkog pristupa kad je naglasio da »empirijsko promatranje mora empirijski, bez svake mistifikacije i spekulacije, u svakom pojedinom slučaju pokazati povezanost društvenog i političkog rasčlanjivanja s proizvodnjom«. ¹²⁸ I Engels je ukazivao na slične probleme kad je skoro pola stoljeća (!) nakon Njemačke ideologije u svom pismu upućenom K. Schmidtu 5. kolovoza 1890. god. naglasio da »cjelokupnu historiju treba ponovno proučavati«. ¹²⁹

Čini nam se da su te riječi ostale aktualne do danas.

Riassunto

LE FORME PRECAPITALISTICHE DELLA PROPRIETA SECONDO I GRUNDRISSE DI MARX

Lujo Margetić

L'autore analizza i capitoli dei Grundrisse di Marx, concernenti le forme precapitalistiche di produzione e di proprietà, scritti da Marx nel dicembre 1857 e nel gennaio 1858. E' l'unica opera di Marx, dove egli elabora in maniera complessa le sue concezioni della produzione e della proprietà nelle epoche antecedenti il capitalismo. I Grundrisse sono estremamente importanti anche perché rappresentano un'importantissimo anello di congiunzione tra il giovane ed il maturo Marx. Le concezioni di Marx esposte in questo lavoro sono state finora analizzate in modo relativamente scarso e perciò l'autore considera il suo saggio in primo luogo come un invito a discutere ed a una ulteriore più approfondita analisi.

Marx distingue tre stadi precapitalistici (asiatico, antico e germanico) ed in ciascuno di questi il periodo primario e quello secondario.

E' significativo che secondo Marx soltanto il periodo primario di ciascun stadio è progressivo, mentre il periodo secondario nasce tramite il soggiogamento di un gruppo umano da parte di un altro gruppo. Il periodo secondario rappresenta la fase di disfacimento di uno stadio storico. Così p. es. il periodo primario dello stadio antico della produzione e della proprietà è caratterizzato dalla doppia forma della proprietà statale e privata e dall'organizzazione militare del comune, della città-stato. Il periodo secondario nasce con le guerre di conquista e con lo sviluppo della schiavitù e di altre forme di soggiogamento. Questa è, secondo Marx, la ragione del disfacimento dell'antica società.

¹²⁸ Deutsche Ideologie..., 25 = Rani radovi, Njemačka ideologija..., 370.

¹²⁹ F. Engels, Pismo K. Schmidtu. V. K. Marx, F. Engels, O historijskom materijalizmu, Izbor tekstova, Zagreb 1975, 26. Iz okvira analiza ovog rada izlazi dakako i daljnji razvoj Marksovih ideja o pretkapitalističkim oblicima proizvodnje i vlasništva. Ipak spomenimo bar to da se najuži Marksov suradnik, Engels, prilično intenzivno bavio tim problemima te da klasični odraz njegovih shvaćanja nalazimo u njegovu djelu Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats, prvo izdanje 1884, četvrto izdanje 1891), a ponešto se može naći također i u njegovu djelu Anti-Dühring (prvo izdanje 1878, drugo 1885, treće 1894). Nije posve jednostavno pitanje razlika u shvaćanju Marksa i Engelsa, pogotovo što treba uzeti u obzir da su oni utjecali jedan na drugoga i da su obojica proživjeli evoluciju vlastitih misli. — Što se pak tiče radova naših autora što se odnose na te probleme, spomenimo osobito novija djela: O. Mandić, Država i pravo I, Zagreb 1962, II i d.; II, 1961, 171 i d.; R. Lukić, Teorija države i prava, Beograd 1964, 257 i d.; A. Vajs, Lj. Kandić, Opšta istorija države i prava, Beograd 1967, 9—144; K. Bastaić, B. Krizman, Opća historija države i prava, 1976, 31 i d.